Wie wordt het volgende slachtoffer?

Onveiligheid tussen fantasie en realiteit

Hans Hofman

Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Universiteit Gent

De brede stroom van het wetenschappelijk onderzoek legitimeert het conservatieve discours dat de maatschappelijke en politieke discussie rond veiligheid domineert. Het wordt tijd dat de linkerzijde het onveiligheidsthema herovert, vindt Hans Hofman. Progressieve wetenschappers en politici moeten daartoe een offensieve strategie ontwikkelen.

Met de vele verkiezingen voor de deur zullen we het wel geweten hebben. Verschillende partijen hebben immers al - met angstaanjagende trom? - aangekondigd dat 'de onveiligheid' in deze hoogdagen van onze democratie een centraal thema zal worden. Grote koppen als 'Onze mensen voelen zich niet meer veilig' of 'De burger leeft in angst voor criminaliteit' bieden tegen elkaar op tot iedereen er wel van overtuigd moet zijn dat onze samenleving aan criminaliteit en normenloosheid ten onder gaat. Terwijl vroeger weldenkende en progressieve politici uitblonken door deze angst als overdreven en irrationeel te bestempelen en dus niet als een echt en dringend op te lossen probleem, vinden die politici het nu nodig met dezelfde ijver aan te kondigen dat de strijd, meer nog dan tegen 'de' criminaliteit, met alle middelen tegen 'de' onveiligheid aangebonden moet worden. Progressieve politici moet evenwel duidelijk gemaakt worden dat het ene noch het andere antwoord zoden aan de electorale dijk zal brengen.

Nu is de verkiezingstijd altijd al een moment geweest om oude koeien het marktplein op te jagen. Maar met 'onveiligheid' dient zich wel een koe van formaat aan. Met opgeblazen uier komt het oude dier aangeloeid om dringend gemolken te worden, maar de melk zal al gauw zuur blijken te zijn. Want wat is er nu eigenlijk aan de hand met die 'onveiligheid'? Bestaat 'het' echt, bestaat 'het' enkel in de fantasie of bestaat 'het' niet? Of beter, bestaat 'het' in de vorm en de proportie die er traditioneel door de publieke opinie aan toegekend wordt? Of politiek vertaald: is het wel zinvol met emanciperende bedoelingen het onveiligheidsprobleem aan te pakken op basis van de traditionele voorstellingen die ervan bij de bevolking leven? Er is nood aan een concurrerende verklaring voor onveiligheid, een progressieve verklaring die op zinvolle wijze slag kan leveren in de arena van de maatschappelijke ideeën.

Onveiligheid als vanzelfsprekend conservatief thema

Onveiligheid is geen neutrale term en het gebruik ervan heeft specifieke gevolgen. Om dat aan te tonen moeten we eerst de ontstaansgeschiedenis bekijken. Daarnaast moeten we nagaan hoe principieel politieke drijfveren achter het veiligheidsdiscours in het wetenschappelijke werk doorwerken.

In zijn huidige betekenis is het probleem van de onveiligheid op het einde van de jaren '60 in

de Verenigde Staten ontstaan. In een groeiende ijver om de urgente sociale vragen naar de oorzaken van criminaliteit en de ongelijke verdeling van slachtofferschap te ontlopen, ontmijnde de toenmalige Amerikaanse 'President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice' deze netelige politieke vraagstukken door de introductie van een nieuwe agenda voor de strafrechtsbedeling. Gesterkt door de resultaten van nieuwe grootschalige bevolkingsonderzoeken zag de Commission dat er een heel nieuw 'probleem' aan de oppervlakte gekomen was. Niet de alarmerende stijging van vermogensdelinquentie bij jonge zwarten, niet de zware tol aan slachtoffers van geweldsdelicten in achtergebleven grootstadsbuurten, noch de georganiseerde en dus 'propere' misdaad dienden de gemoederen van de doorsnee Amerikaan te beroeren. Neen, Uncle Sam voelde zich 'onveilig'. Boven de scherpe kloven van klasse, geslacht, leeftijd en etniciteit, ontdekte deze 'Commissie-Katzenbach' een algemeen probleem dat de Amerikaanse samenleving leek aan te vreten. Een algemeen probleem dat het beleid bovendien toeliet om de dringende vraagstelling rond de relatie tussen criminele praktijken en de scherper wordende ongelijkheden in deze 'samenleving' te ontlopen.

Het thema onveiligheid is natuurlijk een krachtige mobilisator. Wat is 'veiligheid' anders dan een vage schim van onvervulbare verlangens? Iedereen kan er het zijne of het hare bij denken, en toch kunnen allen samen achter een zelfde vlag aanlopen. 'Angst voor criminaliteit' versterkt bovendien het beeld dat criminaliteit iets vreemds is aan de samenleving waarin het voorkomt. Onveiligheid bevestigt ook de idee dat boosaardige indringers om onbegrijpelijke redenen erop uit zijn de rust in een anders zo harmonieuze wereld te vernietigen. Het 'eigen' volk pleegt immers geen misdrijven.

Van bij het ontstaan van het politieke probleem en na het overwaaien van de onveiligheidsproblematiek naar het oude continent, gingen criminaliteit en onveiligheid dan ook samen met een roep naar orde en sociale hygiëne en een waarschuwing tegen moreel verval. Merkwaardig is echter dat het dominante wetenschappelijke onderzoek die conservatieve voorstelling van zaken zonder problemen integreerde en juist door die specifieke conceptualisering van het criminaliteitsfenomeen de sociale impact ervan simpelweg buiten beschouwing liet. Eenzelfde fenomeen zien we vanaf die periode in de criminologie. In die discipline taande de belangstelling voor onderzoek naar de oorzaken van specifieke vormen van delinquent gedrag op dramatische wijze.

Het wetenschappelijk onderzoek naar onveiligheid heeft twee kenmerken. Enerzijds is er het onvermogen van onderzoekers om het statuut van het te onderzoeken fenomeen in vraag te stellen. Anderzijds wordt het politieke gebruik van het concept onveiligheid gelegitimeerd door de 'empirische' vaststelling dat de mate van gerapporteerde onveiligheid helemaal niet in verhouding staat met het reële risico van de betrokkenen om slachtoffer te worden van criminaliteit, noch met een vastgesteld niveau van criminaliteit in de samenleving. 'De' onveiligheid wordt op die manier ook een ernstig wetenschappelijk probleem.

Wetenschappelijk onderzoek en de legitimatie van een conservatief politiek discours

Hoe wordt de onveiligheidsproblematiek vanuit deze politieke achtergrond concreet gestalte gegeven in het wetenschappelijke denken? Onveiligheid drukt zich in dit denken uit in kwantiteiten van angst voor criminaliteit. Het wijst naar de mate waarin iemand angst heeft om het 'slachtoffer' te worden van strafbaar gestelde praktijken. In die benadering wordt onveiligheid de optelsom van individuele emotionele reacties op de aanwezigheid van een diffuse criminaliteitsvijand. Naast die emotionele component wordt onveiligheid ook uitgedrukt in een aantal specifieke reacties en in de aanwijsbare maatschappelijke impact van die belevingen. Het hebben van angst voor criminaliteit leidt in dat kader tot een hele reeks individuele en sociale mechanismen die een negatieve invloed hebben op het dagelijkse leven van de betrokkenen.

Individueel veranderen mensen hun gedrag uit angst voor criminaliteit. Dat gaat van vrij onschuldige gedragsaanpassingen zoals meer thuis-

blijven, een aantal plaatsen mijden, minder gebruik maken van het openbaar vervoer, alarminstallaties plaatsen, tot 'zichzelf' binnenshuis opsluiten uit vrees voor slachtofferschap. Die individuele veranderingen hebben ook sociale gevolgen. Die gevolgen hebben bovendien een zichzelf bevestigende en angstverwekkende invloed. Zo heeft angst een fragmenterende impact op het gemeenschapsleven en de sociale relaties. Een algemeen wantrouwen kenmerkt de sociale contacten op straat en publieke plaatsen veranderen langzaam in verboden zones. Door het individuele terugtrekken verdwijnen een aantal sociale netwerken. Mensen die het zich kunnen veroorloven, verlaten 'getroffen' buurten, waardoor enkel zwakkere groepen overblijven. Of ze wentelen door het individueel toepassen van dure preventieve methoden de criminaliteitslast af op hun minder fortuinlijke buren. Ook naar de publieke opinievorming toe kunnen we vaststellen dat angst een rol speelt: de roep om een sterkere controle en een hardere bestraffing van misdadigers gaat hand in hand met een groeiende ontevredenheid over het strafrechtsbedelingssysteem en de overheid. Er ontstaat een algemeen klimaat van wantrouwen en terugtrekking dat zich uit in minder democratische praktijken.

De politieke cirkel sluit zich helemaal als het onderzoek vaststelt dat onveiligheid een belangrijker sociaal probleem geworden is waarvoor - als vanzelfsprekend - steeds meer middelen voorzien en meer vrijheden beknot moeten worden. Andere sociale vraagstukken worden ofwel als niet primordiaal naar later verschoven, ofwel uitsluitend doorheen de bril en de vereisten van de 'onveiligheid' bekeken en aangepakt. Algemeen kunnen we stellen dat angst voor criminaliteit in het individueel beleven van mensen een eigen realiteit heeft verworven. Sommige praktijken worden wel degelijk als beangstigend ervaren. Het heeft dus geen zin om angst, criminaliteit en slachtofferschap zowel politiek als wetenschappelijk te negeren of het belang ervan te minimaliseren. Een dergelijk discours is ongeloofwaardig en dus niet in staat om in concurrentie te treden met 'evidente' conservatieve benaderingen.

Maar tegelijk moeten we vaststellen dat politiek en wetenschap elkaar versterken bij de constructie van dit heel specifieke wereldbeeld, een beeld waarin zonder verdere verantwoording een welbepaalde sociale ordening verabsoluteerd wordt en duidelijk een conservatieve politiek gelegitimeerd wordt. Het heeft dan ook wel degelijk zin te pogen het probleem een meer emanciperende omschrijving te geven en op basis daarvan een daadwerkelijk sociaal beleid uit te bouwen dat zinvol kan inspelen op de ware oorzaken van die angstgevoelens. Een dergelijk discours houdt rekening met de angstgevoelens die mensen ervaren, maar kent aan die ervaring een andere geloofwaardige betekenis toe.

Is onveiligheid noodzakelijk een conservatief thema?

Mogen we het concept 'onveiligheid' als bedreigende moloch zomaar weggeven aan conservatieve herauten en traditionele moraalridders? Gezien de politieke implicaties van dat concept lijkt een dergelijke handelswijze niet vanzelfsprekend. Andere en meer emanciperende opties blijven immers open. Die opties vereisen echter dat andere wetenschappelijke vragen voorafgaan aan een nieuwe politieke agenda. Een aantal vragen zetten daarbij de toon. Moeten we bij het bestuderen van het fenomeen onveiligheid juist niet verder kijken dan de individuele neus van de mensen lang is? Moeten we het vraagstuk van onveiligheid niet terugkoppelen aan de vergeten vraagstelling naar de sociale oorzaken van vormen van crimineel gedrag? Moeten we onveiligheid niet eerst plaatsen in de maatschappelijke ontwikkelingen en 'planmatige' sociale organisatievormen die zich uiten in tegenstellingen, conflicten en criminaliteit, waarvan de individueel beleefde angst slechts een verre afspiegeling is?

Zwakke plekken in de conservatieve benadering

Om die vragen te kunnen beantwoorden moeten we eerst een blik werpen op het traditionele wetenschappelijke onderzoek naar angst en onveiligheid en vaststellen dat het wel erg merkwaardige trekjes vertoont. Van die eigenaardigheden kunnen we dan gebruik maken om de problematiek te heroveren. De dominante wetenschappelijke activiteit inzake onveiligheid en

angst gaat ervan uit dat een verklaring voor angstgevoelens neerkomt op het registreren van een 'empirische' band tussen de angst in kwestie en een aantal verschijnselen die samen met die angst in de individuele leefwereld van de betrokkenen te constateren zijn. Daarbij kunnen een drietal grote invalshoeken geduid worden, die zelf echter nooit sluitend door 'de' empirie bevestigd worden. We vermelden ze hier kort zonder in te gaan op hun inhoudelijke karakteristieken en details. Enkel een formele kritiek komt hier aan bod [1].

Een eerste stroom onderzoek benadert angst voor criminaliteit als reactie op objectieve of subjectieve criminaliteitssituaties of -ontwikkelingen en de mate van objectieve of subjectieve kwetsbaarheid daarbij. Centrale factoren in deze benadering zijn de criminaliteitsgraad, de individuele slachtofferkans en de persoonlijke kwetsbaarheid. Een tweede stroom onderzoek neemt veeleer de relatie tussen angst en veranderende omgevingsvariabelen onder de loep. Centrale factoren hierbij zijn de achteruitgang van de wijk, en het fysische en sociale 'verval' van woonbuurten. Een derde stroom onderzoek zoekt de oorzaken van de angst voor criminaliteit eerder in een dalen van de sociale controlemogelijkheden van de betrokkene op de eigen leefomgeving en in situaties van relatieve politieke tekortkomingen.

De onderzoeksresultaten van die drie benaderingen zijn echter bedroevend. Algemene vaststellingen van opeenvolgende onderzoeken spreken elkaar voortdurend tegen. Het veelvuldig gebruik van ad hoc hypothesen moet daarbij de weerbarstige niet eenduidige relatie tussen de vastgestelde onveiligheid en de diverse verklarende factoren die opgevoerd worden verbergen. De realiteit wil het traditionele concept maar niet volgen... Drie fundamentele problemen brengen de wetenschappelijke pretenties van de gegeven benaderingswijzen echter nog meer in verlegenheid. Vooreerst wordt vooropgesteld dat de verklaringen aan specifieke 'wetenschappelijke' voorwaarden moeten voldoen. Deze voorwaarden worden verder nog geaccentueerd door de specifieke onderzoeksmethode die gehanteerd wordt in het onderzoek naar angst en onveiligheid: de massa-survey.

Die eigen onderzoekslogica heeft de neiging te stellen dat empirische fenomenen die tegelijk voorkomen vanuit elkaar verklaard moeten worden. Tegelijk eist het onderzoek dat de verklaring voor onveiligheidsfenomenen in 'de' realiteit waarneembaar en empirisch vaststelbaar is en dat die relatie over situaties en tijdstippen heen constant blijft. En tenslotte wordt de onveiligheidsproblematiek uitsluitend gezien als een individuele verwerking van externe gebeurtenissen die meer of minder met criminaliteit te maken hebben. Dat zijn voorwaarden die stuk voor stuk problematisch zijn.

De aangewende onderzoekslogica gaat door de gehanteerde methode een eigen realiteit gestalte geven. Zich uitsluitend baseren op uitspraken van individuen houdt bijvoorbeeld in dat ruimere sociale dynamieken waarvan het individu zich niet bewust is, niet ingecalculeerd worden. Tegelijk voldoet de onderzoekslogica ook aan de wetenschapspolitieke vereisten van het institutioneel 'veilig-denken'.

Een tweede probleem zit in de geruisloze verenging van het verzamelbegrip criminaliteit tot zeer specifieke vormen van vermogensdelicten en geweld. Het hele onderzoek is gericht op delicten met een duidelijk individualiseerbaar slachtoffer en op delicten waarvan de daders gesitueerd worden bij 'lagere' sociale groepen. Daardoor verdwijnen andere vormen van sociaal schadelijke praktijken uit het gezichtsveld en wordt onterecht het beeld versterkt dat deze 'lagere' sociale groepen verantwoordelijk gesteld moeten worden voor de gehele criminaliteitslast.

Een derde probleem zit in een andere verenging, namelijk deze van 'individuen' tot 'mannen'. De bevraging naar angst voor fysiek slachtofferschap (bedreiging, geweldpleging,...) is reeds door de specifieke vraagstelling in het onderzoeksinstrument uitsluitend gericht op situaties buitenshuis of op situaties waarbij de dader onbekend is aan het slachtoffer. Het eigen veilige huis en de liefhebbende beschermende man staan nooit ter discussie. Beweren, zoals recent feministisch criminologisch onderzoek aantoont, dat die plaats waarin de traditionele criminologie de vrouw voor haar eigen veiligheid wil terugdringen, juist voor menige vrouw de meest

onveilige is, wordt door de eigen benadering en vraagstelling als irrelevant afgedaan. Dat geweldpleging tegen vrouwen in het merendeel van de gevallen gebeurt door mannen en door mannen die helemaal geen vreemden zijn van het slachtoffer maar eerder familie, vrienden of kennissen, kan heel zeker niet. Toch niet bij ons 'eigen' volk.

Het gevolg van die zwakke plekken in de conceptualisering van onveiligheid is dat de onderzoeksresultaten en de uitspraken die hierop steunen in media en politiek enerzijds te algemeen geformuleerd worden, en anderzijds te eenzijdig en partijdig traditionele waarden en normen uitwasemen. Dergelijke uitspraken zijn niet specifiek genoeg en hebben hoegenaamd geen betrekking op reële mensen in reële sociale situaties.

Met wat beeldspraak kunnen we het probleem dat door dat falen ontstaat als volgt illustreren. Traditioneel poogt de onderzoeker als een Rode Kruis-verpleger een oorlog te beschrijven aan de hand van de opgetekende verhalen van de slachtoffers. Doordat de verpleger gewoon is om met gewonden om te gaan en dus nooit verder vraagt, verhalen de slachtoffers uitsluitend over hun individuele emoties in de strijd en de pijn die de inslag van kogels in het eigen vlees met zich meebracht. Een beeld over de mobilisatie en de sterkte van de legers, over de opstelling van de troepen en de verschillende wapensystemen, en zeker over de redenen, oorzaken van en mogelijke uitwegen uit het gewapende conflict, krijgt onze verpleger op die manier niet te pakken. Helaas blijkt hij in al het andere al lang niet meer geïnteresseerd. Het Rode Kruis laat zich immers niet in met politiek. Hoe moet de verpleger zich deze oorlog dan voorstellen ?

Voorbij het conservatieve perspectief: onveiligheid als sociaal produkt

Om een relevante analyse van 'onveiligheid' te kunnen maken moeten we resoluut breken met het individuele perspectief en een duidelijk andere startpositie innemen. We moeten daarbij eerst nagaan waarom mensen slachtoffer worden en vanuit die redenen proberen sociale fenomenen als 'angst voor criminaliteit' en 'onveiligheid' relevant te duiden. Criminaliteit veronderstelt een sociale relatie waarin specifieke, strafbaar gestelde praktijken plaatsgrijpen. Het is een relatie tussen verschillende polen: dader(s), slachtoffer(s), en de burgerlijke en de politieke samenleving. We zullen ons hier hoofdzakelijk met de eerste twee bezig houden, hoewel de vier polen steeds in interactie de concrete vormen van criminaliteit bepalen.

Algemeen uitgangspunt is dat net zoals mensen niet zomaar gelijk welk delict plegen in specifieke omstandigheden, evenmin eender wie zomaar het slachtoffer wordt van deze praktijken. Mensen handelen vanuit dynamische, historisch gegroeide sociale relaties en verhoudingen. De 'criminaliteitsrelatie' bestaat uit daders en slachtoffers. De dadergroepen worden gekarakteriseerd door specifieke economische noden, door een bepaalde hoeveelheid politieke macht en door een specifieke culturele betekening van het eigen 'zinvolle' handelen in de specifieke situaties waar ze op grond van hun eigen sociale positie mee geconfronteerd worden. In die relatie genereren de daders telkens weer een eigen soort 'zinvolle' slachtoffers. Als criminaliteitspatronen samenhangen met de situatie waarin sociale groepen verkeren (welke middelen zijn ter beschikking, welke macht en invloed is er), dan volgen daar ook lokale, cultureel bepaalde richtlijnen voor het handelen uit: welke doelen zijn zinvol, welke praktijken zijn zinvol om die doelen te bereiken? Dat betekent dat binnen dat wordingsproces van criminaliteit specifieke groepen als het meest 'zinvolle' slachtoffer aangewezen zullen worden. Concreet: wie is aanwezig, wie is kwetsbaar, wie vraagt erom, wie kan ertegen, bij wie loont het? Verschillende sociale kenmerken - die in onze samenleving manifest ongelijk verdeeld zijn - kunnen deze relatie beïnvloeden en dus slachtofferschap sociaal sturen: morele oordelen, taboes, strafbaarstelling, controle en bescherming door politie, strafmaat, verzekering, enz. Dat kan enkel wanneer die elementen binnen de concrete culturele formatie van de dader (nog) enige betekenis of waarde hebben.

In een lokale sociale context, met een eigen wordingsgeschiedenis en eigen tegenstellingen, worden welbepaalde praktijken gericht naar spe-

cifieke groepen mensen: de 'slachtoffers'. Voor die laatsten blijft de 'ervaring' van de sociale vormgeving van de slachtofferrelatie echter veelal beperkt tot een individuele beleving van bepaalde handelingen of gebeurtenissen die als criminaliteit omschreven worden. De gegeven schets dat daders hun specifieke daden stellen op basis van culturele gronden die historisch gegroeid zijn bij die groep, geeft ook de mogelijkheid om de sociale kenmerken van het slachtoffer-worden binnen die culturele praktijken te situeren.

De bewuste kenmerken zijn immers afhankelijk van de maatschappelijke positie waarin het individu zich bevindt: leeftijd, geslacht, etniciteit en sociale klasse. Doorheen de sociale organisatie van de samenleving bepaalt die positie op overtuigende wijze de economische macht en kwetsbaarheid, de politieke kracht en participatie, de invloed op culturele produkten, het soort buurt waarin men woont, de mate van bescherming door de politie, de mate van mobiliteit, de mate van opleiding en deskundigheid. Naargelang van de betrokken sociale groep en de specifieke lokale omstandigheden, en dus concreter naargelang van de plaats die men als individu inneemt op de sociale assen leeftijd, geslacht, etniciteit en sociale klasse, wordt men geconfronteerd met een anderssoortige criminaliteit: andere types van delicten in verschillende kwantiteiten, verschillende types van daders, verschillende motivaties. Met andere woorden: slachtofferschap van delicten is ongelijk verdeeld over de verschillende groepen in de samenleving. Sommigen dragen, zoals steeds het geval is bij rotklussen in onze samenleving, een zwaardere last dan anderen.

Tegelijk zal de inschatting die de sociale groepen van deze praktijken hebben, variëren. Naargelang van de sociale positie zijn er andere materiële gevolgen te verbinden aan de feiten. Naargelang van de lokale culturele denkbeelden worden de feiten anders ingeschat en wordt de mogelijke dreiging ervan op een andere manier begrepen. Elke sociale groep ervaart aldus op een specifieke manier de 'slachtofferdruk'. Die 'slachtofferdruk' kan op vele manieren gevoed kan worden en kan in specifieke omstandigheden - en dus niet mechanisch of noodzakelijk - leiden tot gevoelens van bedreiging, angst en onveiligheid. De meer objectieve slachtofferdruk die doorheen de culturele praktijken van de specifieke sociale groepen beleefd wordt, heeft te maken met een aantal ruimere sociale dynamieken zoals het verschuiven van de sociale positie van het slachtoffer - waardoor die buiten het beeld valt -, het verschuiven van de sociale positie van de dader en de mogelijke andere (criminaliteits)opties die hierdoor mogelijk worden, het verschuiven van bestaande slachtofferbeelden door een verandering in de aard en de mate aan bescherming door politie, het verschuiven van politieke machtsvormen die een invloed hebben op criminalisering, vervolging en bescherming, en het verschuiven van sociale netwerken, die specifieke vormen van slachtofferschap voor bepaalde dadergroepen zinvoller maken. De concreet ervaren slachtofferdruk hangt daarbij ook af van de eigen culturele positie en denkbeelden, van de reële sociale praktijken waarmee mensen in aanraking komen, en van de sociale druk die mensen ondervinden om welbepaalde - binnen die context eventueel risicobeladen - praktijken te stellen. De bedreiging die uitgaat van de slachtofferdruk is daarbij niet alleen afhankelijk van het 'voor waar genomen' voorkomen van specifieke praktijken, maar is tevens afhankelijk van degene die deze druk ervaart en er binnen zijn of haar mogelijkheden oplossingen voor gaat produceren. Nu hoeft die slachtofferdruk niet noodzakelijk als bedreigend over te komen en te leiden tot onveiligheid en angst. In principe kunnen ook andere - sociaal gedifferentieerde en cultuurafhankelijke - oplossingen aangedragen worden: onproblematische gedragsveranderingen (andere inkoopgewoonten bv.), onverschilligheid (zich laten nafluiten op straat bv.), initiatieven om het probleem op te lossen, het formuleren van politieke eisen of verlangens, enz.

Algemeen kunnen we besluiten dat onveiligheid ontstaat wanneer mensen een slachtofferdruk ervaren en tegelijk vanuit hun sociale positie en vanuit de hun daarin toegemeten mogelijkheden inschatten dat alle - voor hen relevante - mogelijke instrumenten om die druk af te weren afgesneden zijn of niet goed functioneren. Daarbij weten die mensen dat ze anders vanuit

hun sociale positie genoodzaakt zullen zijn door het eigen handelen met deze praktijken in contact te komen. Die laatste voorwaarde kan op een aantal manieren geconcretiseerd worden. De gewaarwording - 'het waar worden' - van het bedreigende aspect van de slachtofferdruk staat immers in functie van de eigen sociale positie en de daarmee verbonden macht en wensen. Waar mijdgedrag of bescherming door de overheid of door privé-ondernemingen onproblematisch verlopen - waar men effectief inspeelt op de eigen positie en kenmerken binnen de slachtoffergroep dus - zal de slachtofferdruk niet langer als bedreigend ervaren worden.

Wanneer mensen uit noodzaak of uit eigen wens in de gegeven slachtofferrelatie toch vasthouden aan traditionele praktijken die hen blijkbaar op een gegeven moment in een specifieke slachtoffergroep plaatsen, dan zal de slachtofferdruk als bedreigender ervaren worden. In welke zin kunnen vrouwen bv. reageren, als blijkt dat juist hun vrouw-zijn voor menig man reeds een voldoende reden is om ze als mogelijk 'slachtoffer' van hun 'mannelijkheid' te bejegenen?

Om het beeld te vervolledigen en politieke antwoorden te duiden, rest enkel nog de vraag of criminaliteit en slachtofferschap een noodzakelijke voorwaarde zijn tot onveiligheid. De slachtofferdruk kan immers op verschillende manieren aan de oppervlakte komen. Al naargelang van de situatie moet het probleem op een andere wijze aangepakt worden. De bedreiging die uitgaat van de slachtofferdruk manifesteert zich op verschillende manieren, die op het vlak van de individuele beleving echter in elkaar overvloeien en dus moeilijk te onderscheiden zijn. De slachtofferdruk kan daarbij reëel of imaginair zijn. Dat maakt evenwel geen verschil voor de beleving ervan als bedreiging en de gevolgen ervan in gedrag. Beide manieren kunnen elkaar daarenboven ook in de realiteit overlappen en versterken. Politiek betekent dat echter dat al naargelang van de specifieke situatie andere strategieën noodzakelijk zijn en dat andere actoren aangesproken zullen moeten worden.

Onveiligheid kan eerst simpel verklaard worden vanuit dynamieken die een reële slachtofferdruk met zich meebrengt.

Binnen de dynamiek kunnen meer mogelijke daders 'ontstaan', kan bescherming door politieke beslissingen afgebouwd worden of kan het beeld dat iemand voor de dader tot mogelijk slachtoffer maakt veranderingen ondergaan. Slachtofferschap wordt op die manier een reëel kenmerk van de sociale positie waarin mensen leven. Onveiligheid wordt dan een probleem dat via het aanpakken van de oorzaken van specifieke vormen van crimineel gedrag bij een afgebakende dadergroep benaderd kan worden. Naast het aanpakken van de achterliggende oorzaken van criminele praktijken, zijn ook onmiddellijke politionele beheers-initiatieven of maatregelen naar de weerbaarheid van slachtoffers niet uit te sluiten.

De slachtofferdruk kan evenwel ook op een meer imaginair vlak een rol spelen. Maatschappelijke ontwikkelingen kunnen immers enkel begrepen worden aan de hand van culturele schemata. Die handvatten vertalen het gebeuren naar informatie die in deze groep voor waar gehouden wordt. Een waarheid die enkel berust op een aansluiten bij de dagelijkse belevingswereld van de betrokkenen, en dus historisch incidenteel is. Op maatschappelijk vlak ontwaren we dan ook een politieke en ideologische competitie tussen verschillende interpretatieschema's die vanuit verschillende belangen het gebeuren naar hun hand pogen te zetten.

Dergelijke interpretaties zien we ook bij de actuele onveiligheidsproblematiek. We kunnen vaststellen dat sociale groepen die onderhevig zijn aan neerwaartse maatschappelijke dynamieken (werkloosheid, buurtverval, enz.) die beweging zelden spontaan beleven als negatieve tendensen van een sputterende economie of van een doelbewuste politieke planning. Die tendensen zijn immers veelal onbegrijpelijk en vanuit de heersende machtspolen effectief niet 'om te grijpen'. Ook in het denken en leven moeten ze onaantastbaar te blijven. Een discours dat uitgedragen wordt door de media en door de common sense, zoekt de problemen en verklaringen als vanzelfsprekend meer bij zichtbare veranderingen in de dagelijkse leefwereld. Zitbanken die om besparingsredenen niet meer onderhouden worden, worden dan maar vernield door 'vanda-

lisme'. Door al die vandalenstreken wordt het onderhouden van banken immers veel te duur... Niet het bedrijf dat uit winstbejag werknemers op straat zet, wordt met de vinger gewezen, maar wel de werkloze die een fles wijn uit een winkel poogt te smokkelen. De wereld gaat immers om zeep als iedereen overal zo maar met zijn lange vingers aan zit. Kortom, dominante culturele denkbeelden kunnen de ervaring zo sturen dat bepaalde aftakelingsprocessen beleefd worden als criminaliteitsproblemen of onveiligheidsproblemen. Die processen gaan immers gepaard met duidelijk waarneembare tekens van verval die de betrokkenen als bedreigend ervaren. Die door het discours op een specifieke manier zichtbaar gemaakte tekens staan op hun beurt voor een schimmig beeld van criminaliteit. Zonder effectief in een slachtofferrelatie te staan, gaan die mensen dan toch als bedreigend beleven dat ze 'slachtoffer' kunnen worden. De werkelijke problemen waarmee ze te kampen hebben verdwijnen daarmee definitief naar de achtergrond. Werken aan de onveiligheid en de criminaliteit wordt dan 'blijkbaar' het enig mogelijke politiek devies. De mensen vragen het immers zelf. De conservatieve logica versterkt zichzelf. Die criminaliteitsgecentreerde aanpak is echter gedoemd om het probleem van de slachtofferdruk voorbij te schieten, en zal integendeel door een verscherpte aandacht het problematische van de situatie nog accentueren. Klassieke antwoorden als meer politie, een strikter vervolgingsbeleid of zwaardere sancties zullen hier dus helemaal geen soelaas brengen. Tot spijt van wie het benijdt.

Onveiligheid, slachtofferschap en beleid

Vanuit onze conceptualisering van het probleem naar de vraagstelling 'hoe zit het nu met de onveiligheid', moeten we formeel stellen dat 'de' onveiligheid niet bestaat en enkel een kwaadaardige conservatieve fictie is. Tegelijk moeten we echter wijzen op het actuele belang en de ontluisterende kracht van het thema binnen een progressieve politiek. Het onveiligheidsvraagstuk zoals het zich aandient in het conservatieve discours, dekt op subtiele wijze zeer verscheiden sociale realiteiten waarin diverse groepen mensen om verschillende redenen de door henzelf waargenomen en aldus 'voor waar genomen' slachtofferdruk als bedreigend ervaren. Het feit dat al deze afzonderlijke realiteiten op zich 'waar' zijn - de mensen weten van zichzelf dat ze zich onveilig voelen -, brengt mee dat het geheel ervan, als louter fictie, politiek gemanipuleerd kan worden. Het samenbrengen van de verschillende realiteiten onder de noemer 'onveiligheid' staat op zich echter een adequate oplossing van de zeer diverse slachtofferproblemen evenals van de zeer diverse sociale problemen die als 'onveiligheid' beleefd worden, fundamenteel in de weg.

Wij moeten dan ook dringend stoppen met de politieke discussie te voeren in termen van mystificatie en met woorden die de tegenstanders een onoverbrugbare voorsprong geven. Strategische keuzes in het taalgebruik dringen zich op. Het ontkennen van 'onveiligheid' als probleem om het politiek misbruik ervan tegen te gaan, mag echter helemaal niet impliceren dat het reële slachtofferschap en de reële bedreiging van de slachtofferdruk van specifieke groepen ontkend wordt. Het mag ons er evenmin van weerhouden te blijven beklemtonen dat slachtofferschap manifest sociaal ongelijk verdeeld is.

Juist door het introduceren van een vraagstelling en een discours die telkens wijzen op de specificiteit van het probleem, moeten we het echte onveiligheidsvraagstuk actief politiseren. We moeten telkens opnieuw rekening houden met concreet aanwijsbare sociale dynamieken die de samenleving structureren en daarbij in tijd en manier van optreden veranderende daders en ook slachtoffers produceren, en ons daarin bezighouden met de reële problemen van reële mensen, rekening houdend met hun sociale positie, hun geschiedenis en hun verworven of toegestane, minder of meer beperkte materiële en culturele handelingsmogelijkheden.

Naast de vraag naar de oorzaken van criminaliteit en slachtofferschap wordt een andere vraagstelling actueel.

Vermits slachtofferdruk afhankelijk is van sociale dynamieken en van de - niet door één of andere God geschapen en dus veranderbare - economische, politieke en culturele organisatie van onze samenleving, moeten we als samenle-

ving ernstig nagaan wie we van welke misdrijven het slachtoffer laten worden. En moeten we misschien nagaan hoe we er - in tegenstelling tot in onze samenleving - kunnen voor zorgen dat de slachtofferlast gedragen wordt door deze mensen die er het best tegen gewapend zijn. Met een dergelijk criminaliteitsbeleid is 'het' onveiligheidsprobleem immers opgelost en kunnen we ons ernstig met preventie bezig houden.

Daarbij kunnen wij misschien de mensen wat mondiger maken zodat ze al die gekke automobilisten terecht kunnen wijzen die de steden onleefbaar maken door er aan meer dan 50 km/u door te rijden, en alvast mijn onveiligheid merkelijk verhogen. Of het nu gaat om Rode Kruis-wagens op weg naar het front of niet...

---

[1] Voor een overzicht, zie: Hofman, H., Onveiligheid als stedelijk probleem. In: *Panopticon*, jg.6/1991, blz.575-591.